

ğa ve Mintaş'a bağlı birliklerin Mısır sınırlarına yaklaşmaları üzerine güç günler geçirmeye başlayan Berkuk halkın gönlünü kazanmak için bir taraftan bazı vergileri kaldırırken bir taraftan da çok sevilen Mütevekkil'i büyük bir törenle tekrar halifelığe getirdi ve el koyduğu bütün mallarını geri verdi. Böylece altı yıllık ikinci bir aradan sonra 10 Cemâziyelevvel 791 (7 Mayıs 1389) Cuma günü hutbe tekrar Mütevekkil-Alellah'ın adına okundu. Fakat Berkuk'un yaptıkları ona umduğu gücü sağlayamadı; isyancılar Kahire'ye girerek onu tahttan indirdiler.

Berkuk'un yerine ikinci defa sultan ilân edilen çocuk yaştaki el-Melikü's-Sâlih Zeynüddin II. Haccî'ye hükümdarlık taklidi vermekle birlikte Berkuk aleyhinde konuşmayan Mütevekkil, kısa bir süre sonra birbirine düşen Yelboğa ile Mintaş arasında ara buluculuk yapmaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Bu mücadeleden galip çıkarak yönetime tek başına el koyan Mintaş, bir süre Kerek'te sürgünde kaldıktan sonra tahtını geri almak için harekete geçip Dimaşk'ı kuşatan Berkuk'la savaşmaya giderken II. Haccî ve Mütevekkil'i de yanında götürmüştü. Savaş Berkuk kazandı (14 Muharrem 792 / 2 Ocak 1390); esirler arasında Mütevekkil de bulunuyordu. Daha önce isyancılar Berkuk'u tahttan indirdiklerinde onun aleyhinde konuşmaması ve hal'ine dair verilen fetvaya muhalefet etmesi sayesinde makamını koruyan ve Berkuk'tan büyük saygı gören Mütevekkil ona tahttan çekildiğini bildiren Haccî'nin yerine tekrar saltanat tevchinde bulundu.

Mütevekkil-Alellah, Berkuk'un ölümünden sonra onun iki oğluna daha sultanlık hil'ati giydirdi ve vefatına kadar (18 Receb 808 / 9 Ocak 1406) halifelğine devam etti; öldüğünde en uzun süre hilâfet makamında kalan Mısır Abbâsî halifesi durumundaydı. Ayrıca beş oğlu hilâfet makamına geçen tek halifedir. Türbesi Kahire'nin dışındaki Neefsî Kabristanı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 293; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1966, V, 974; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-şemîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, I, 236-237; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, II, 167-202; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, I, 231-232; II, 128-131, 320-321; III, 2-5; V, 336-338; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XI, 78-79, 154-155, 234-235; XIII, 51, 155; a.m.f., *Mevridü'l-le'tâfe* (nşr. Nebîl M. Abdülazîz Ahmed), Kahire 1997, I, 248, 251, 254; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970-71, I, 69-72, 195-198; II, 217-220; Se-hâvî, *ed-Dav'ü'l-lâm't*, VII, 168; a.m.f., *ez-Zeylüt-tâm 'alâ Düvelü'l-İslâm* (nşr. Hasan İsmâil Mer-ve), Küveyt-Beyrut 1413/1992, s. 187-188, 298-

299, 329-330, 353-354; Süyûtî, *Hüsnü'l-mu-hâ-dara*, II, 67-68; a.m.f., *Târîhu'l-hulefâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 501-505; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, I/1, s. 587; II/2, s. 205-206, 332-333, 398-399; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, s. 383; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 53-54; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 629-632; İsmail Yiğit, "el-Melikü'l-Eşref, Şa'bân", *DîA*, XXIX, 66-67.

İSMAİL YİĞİT

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Yahyâ Hamîdüddin

(المتوكل على الله يحيى حميد الدين)

el-Mütevekkil-Alellâh Yahyâ
b. Muhammed b. Yahyâ Hamîdüddin
el-Hasenî el-Alevî et-Tâlibî
(1869 [?] -1948)

Yemen Zeydileri'nin
seksen yedinci imami
(1904-1918)
ve bağımsız Yemen Emirliği'nin
ilk hükümdarı
(1918-1948).

Muhtemelen 1286 (1869) yılında San'a'da doğdu. Babası Mansûr-Billâh Muhammed başta olmak üzere buradaki âlimlerden öğrenim gördü. 1310'da (1892-93) Cebelüehnûm'a giderek bir süre daha okudu ve ders vermekle meşgul oldu. Babasının ölümünün ardından 20 Rebûilevvel 1322'de (5 Haziran 1904), o sırada Osmanlı hâkimiyetinde bulunan San'a'ya bağlı yerleşim merkezlerinden Kafletüazîr'de Mütevekkil-Alellah unvanıyla imânet görevine getirildi.

Yahyâ imamlığının ilk günlerinden itibaren, 1839'da Aden'i işgal eden ve devamlı surette işgal alanını genişletmeye çalışan İngilizler'i bir tarafa bırakarak babası gibi siyasetini Osmanlı Devleti'ni Yemen'den çıkarma temeline oturttu. Göreve geldikten bir süre sonra yayımladığı cihad çağrısıyla ülkedeki bütün Türkler'e karşı savaş başlattı. Bu arada Sa'de'de ayaklanan ve Osmanlılar tarafından desteklenen Hasan b. Yahyâ ed-Dehyânî ile uğraşmak zorunda kaldı. Çağrısına katılan kabilelerden topladığı kuvvetlerle 1905 Nisanında San'a ve civarını almayı başardı. Ahmed Feysi Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri karşısında bir ara şehri terketmek zorunda kaldıysa da kanlı çatışmalardan sonra tekrar ele geçirdi. Altı yıl boyunca San'a ve İstanbul'da sürdürülen görüşmelerin ardından 9 Ekim 1911 tarihinde imzalanan Daân Antlaşması ile Zeydî kadılarının ve San'a'da kurulacak istinaf mahkemesi re-

isinin tayini, vakıfların idaresi ve Osmanlı idarecilerinin suistimallerini vilâyete bildirmek gibi önemli yetkiler elde etti. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalan bu antlaşmada ayrıca Zeydî ve Şâfiî kadılarının görev yapacağı mahkemelerin kurulması, siyasi ve malî suçlarla ilgili umumî af ilânı, hükümet görevlilerinin ve imamlık mensuplarının Yemen'de emniyet içinde hareket edebilmeleri, esir ve rehinele- rin iadesi gibi konular da karar altına alındı. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından Osmanlı askerlerinin Arap yarımadasından çekilmesi üzerine Mütevekkil fiilî durum gereği bağımsız Yemen'in hükümdarı oldu ve 1920'den itibaren Zeydî İmamlığı bir krallığa (Yemen Mütevekkilî Krallığı) dönüştürüldü (*EP*² [İng.], XI, 247). Türkiye ile bundan sonraki ilişkileri 1924 yılına kadar devam eden, Millî Mücadele'de kazanılan başarıların tebrikini, Yemen'deki asker ve sivil son Osmanlı Türk unsurlarının ihtiyaçlarını karşılamayı konu alan yazışmalarla sınırlı kaldı (bu yazışmalar için bk. Öke – Karaman, tür.yer.).

I. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'daki nüfuz alanını genişletmeye çalışan ve daha önce Asîr ve Tihâme Emîri Muhammed b. Ali el-İdrîsî ve diğer şeyhlerle himaye antlaşmaları yapmış olan İngiltere, Yahyâ'yı Yemen ile İngiliz himaye bölgesinin (Western Aden Protectorate) sınır meselesini çözmeye zorlamak için Hudeyde'yi işgal etti. Maksadına ulaşmayınca da Hudeyde ve Tihâme sahilini İdrîsîler'e vermek suretiyle Yemen'in, sahil kesimi ve dağlık arazi olarak iki emirlik arasında bölünmesine zemin hazırladı. Yahyâ, 1923 yılında Muhammed el-İdrîsî'nin ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgasından yararlanarak Aden'in batısında kalan bölgeye saldırılar düzenledi ve 1925'te Hudeyde'yi ele geçirdi. 1926'da İtalyanlar'la on yıl süreli bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalayarak İtalya'dan silâh ve teknik yardım almayı başaran Yahyâ, Mayıs 1934'te İngilizler'le yaptığı bir dostluk akdiyle ülkesinin güneyindeki İngiliz himaye bölgesinin sınırlarını kabul etmesinin karşılığında devletin İngiltere tarafından resmen tanınmasını sağladı. Birkaç ay sonra Kral Abdülazîz'le Tâif Antlaşması'nı imzaladı ve Hudeyde'nin kendisinde kalmasını karşılık Asîr ve Necran'ın içinde bulunduğu Kuzey Yemen topraklarının bir kısmını Suudi Arabistan'a bıraktı. Bu arada İngiltere'nin bölgede devamlı kalacağı endişesiyle, 1926'da İtalya ile yaptığı antlaşmanın sü-

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Yahyâ Hamîdüddin

resini uzattı ve yeni bir antlaşmayla da İtalyan doktor ve mühendislerine Yemen'e yerleşme izni verdi (1936). Böylece 1930'lu yılların ortalarında dış güçlerle uzlaşma sağlayan İmam Yahyâ, bir taraftan da 1918 yılından beri bağımsızlık isteğiyle kendisini meşgul eden Hâşid, Kaharî, Dâli', Ubeyde ve Murâd kabileleriyle ve Necran'daki muhalif gruplarla olan mücadelesini sonuçlandırdı ve izlediği sert politikayla hasımlarını ortadan kaldırdı.

II. Dünya Savaşı yaklaşırken nisbî bir istikrar ve sükûnet dönemine giren Yemen'de 1939-1941 yılları arasında kıtlık ve veba salgını yaşandı. Ayrıca dışa kapalı siyaseti yüzünden ortaya çıkan maddî sıkıntılara çözüm bulamayan İmam Yahyâ'nın halka karşı tutumunu da gittikçe sertleştirmesi, hürriyet taraftarlarının Aden'de kurulan Hizbül-ahrâr'ın yönlendirdiği ve hemen her kesimden halkın katıldığı bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Diğer İslâm ülkelerindeki tecdid ve islahat hareketlerinden etkilenen bazı din âlimleri de bu muhalefeti destekledi. Aralarında oğlu Seyfülhak İbrâhîm'in de bulunduğu muhalefet liderlerinin, ulemâ'nın ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin uyarıcı mektuplar gönderdikleri İmam Yahyâ'nın tutumunu değiştirmemesi aleyhindeki hoşnutsuzluğun düşmanlığa dönüşmesine ve sonuçta düzenlenen bir suikastle öldürülmesine yol açtı (17 Şubat 1948).

Mütevekkil-Alellah'ın içte mutlak otorite ve katılığı, dışta diğer ülkelerle ilişki kurmaktan çekinme ve siyasî yalnızlık esasına dayanan bir siyaset uygulamayı ilke edinmesinin, ayrıca yönetimle ilgili hemen her meseleyi şahsen çözmeye çalışmasının Yemen'i çağdaş uygarlığa ayak uydurmaktan alıkoyduğu söylenebilir. Yemen'in istiklâline sahip fakir bir ülke halinde kalmasını, yabancı hâkimiyetinde kalkınmış bir ülke olmasına tercih ettiğini söyleyen İmam Yahyâ (Zirikî, VIII, 171), Osmanlılar'ın çekildiği tarihten ölümüne kadar geçen otuz yıl içerisinde memleketini kendi hâkimiyeti altında birleştirmeye dışında önemli bir başarı gösterememiş, onun imamlığı döneminde Yemen, medeniyet ve gelişme itibarıyla Osmanlı zamanındakinden çok daha gerilere gitmiştir (Seyyid Mustafa Sâlim, s. 37-39; Ahmed Kâyid es-Sâidî, s. 40-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Emîn Saïd, *el-Yemen*, Kahire 1378/1959, s. 27-33, 100-108, 129-130, 136-138, 144-145; W. H. Ingrams, *The Yemen: Imams, Ruless and Revolutions*, London 1963, s. 59-76; Seyyid Mustafa Sâlim, *Tekvinü'l-Yemeni'l-hadîs*, Kahire 1971, s.

37-39, 73-80, 440-442, 445-447; a.mlf., "Yahyâ b. Muḥammed Ḥamîdüddîn", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a 1414/1992, II, 1023; Muhammed b. Muhammed Yahyâ, *E'immetü'l-Yemen bi'l-kamî'r-râbi' 'aşer li'l-hicre*, Kahire 1396, I-II, tür.yer.; Fâruk Osman Abâza, *el-Hükümü'l-Osmâni fi'l-Yemen: 1872-1918*, Beyrut 1979, s. 104-109, 281-283; Ahmed Câbir Afif, *el-Hareketü'l-vaṭaniyye fi'l-Yemen*, Dimaşk 1402/1982, s. 53-56; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-Arabiyyü'l-hadîs*, Kahire 1982, II, 84-104; Ahmed Kâyid es-Sâidî, *Hareketü'l-mu'âraza'ti'l-Yemeniyye*, Beyrut 1403/1983, s. 32-45, 244-270; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980*, Ankara 1984, s. 207-208; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 170-171; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 598; Abdullah b. Abdülkerîm el-Cürâfî, *el-Muḥteṭaf min târihi'l-Yemen*, Beyrut 1407/1987, s. 289-330; P. Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, Oxford 1989, s. 222-239; E. O'Ballance, *el-Yemen* (trc. Abdülhâlik M. Lâşîd), Kahire 1990, s. 55-77; Abdülazîz Kâid el-Mes'ûdî, *el-Yemenü'l-mu'âşir*, San'a 1413/1992, s. 126-176, 307-336; Murat Cebecioğlu, *Mirlivâ Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri (Yemen, Irak ve Gilan Olayları): 1905-1912* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-25, 236-260; Abdülkerîm b. Ahmed Mutahhar, *Siretü'l-imâm Yahyâ b. Muḥammed Ḥamîdüddîn: Ketîbetü'l-hikme min sireti imâmi'l-ümme* (nşr. M. İsâ Sâlihiyye), Amman 1418/1998; Mim Kemal Öke - M. Lutfullah Karaman, *Adı Yemen-dir*, İstanbul 2003, tür.yer.; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen", *İA*, XIII, 381; A. Rouaud, "Yahyâ b. Muḥammad", *EP* (İng.), XI, 247-248; G. R. Smith, "al-Yaman", a.e., XI, 274; C. P. Harris, "Yahya", *EBr.*, XXIII, 867; W. H. Is., "Yemen", a.e., XXIII, 886-887; M. W. Wenner, "Yemen", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, IV, 355-356.

MUSTAFA ÖZ

MÜTEVEKKİL - ALELLAH,
Yahyâ b. Şemseddin

(المتوكل على الله يحيى بن شمس الدين)

Şerefüddin Yahyâ b. Şemsiddin b. el-İmâm Mehdi Ahmed b. Yahyâ ez-Zeydi (ö. 965/1558)

Yemen Zeydi imanı ve fakihi.

27 Ramazan 877 (25 Şubat 1473) tarihinde Yemen'in kuzeybatı kesiminde Kevkebân'a bağlı Hısnıhadürüşşeyh'te doğdu. Hz. Hasan'ın soyundan olup *el-Bahrü'z-zehhâr* müellifi Mehdi-Lidînilâh İbnü'l-Murtazâ'nın torunudur. Hısnüzzaffir'de Abdullah b. Ahmed eş-Şatbî, Abdullah b. Yahyâ en-Nâzirî ve Abdullah b. Mes'ûd el-Havâli; San'a'da Ali b. Sâlih el-Ullefi, Muhammed b. İbrâhîm ez-Zafârî, Seyyid el-Hâdî b. Muhammed ve Muhammed b. Ali el-Veşefî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, kelâm, fıkıh, hadis ve tefsir okudu. Akli ve nakli ilimlerde kendini yetiştirdi.

10 Cemâziyelewele 912 (28 Eylül 1506) tarihinde Hısnüzzaffir'de imamlığını ilân etti; ulemâ ve şehrin önde gelenleri kendisine biat etti, çevreye mektuplar gönderdi, Cibâlül Yemen gibi bazı bölgelerde imamlığı tanındı. Tihâme ve Aşağı Yemen bölgeleri ise Tâhirîler'den Sultan Âmir b. Abdülvehhâb'a tâbi idi. Mütevekkil, müsülman gemilerine saldıran Portekizlilerle savaşmak için 921'de (1515) Kızıldeniz'deki Yemen sahiline yakın Kemerân adasına yerleşen Memlûk donanmasının kumandanı Emîr Hüseyin'e elçi göndererek Âmir'e karşı ondan yardım istedi. Bu sırada kendilerine yiyecek yardımı yapılması talebinin Âmir tarafından reddedilmesi üzerine Emîr Hüseyin ona savaş açtı, Zebîd ele geçirildikten sonra Âmir San'a önlerinde öldürülüp Tâhirîler hânedanına son verildi (923/1517). Ardından Memlûkler, Selâ'da bulunan Mütevekkil-Alellah'a karşı yürüyüp şehri kuşattılsa da sultanları Kansu Gavri'nin Osmanlılar'la yaptığı savaşta öldürüldüğü haberi ulaşınca antlaşma yapıp savaştan vazgeçtiler.

Memlûk ordusunun Yemen'i terketmesiyle San'a, Sa'de ve çevreleri, Ta'kür ve Taiz Mütevekkil'in eline geçti. Mütevekkil 922'de (1516) San'a'yı zaptedince buradaki İsmâîlîler'i şehirden sürdü (Nehrevâlî, s.168). Yavuz Sultan Selim, bu sırada Yemen'de kalan Memlûk Çerkezleri'nin başına geçen ve San'a'da Osmanlılar'a bağlılık arzeden kumandanlardan İskender'i Yemen'e hâkim ve serdar olarak tayin ettiyse de sonradan bazı Çerkezler ve Mütevekkil onu tanımadı. Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması ancak 945 (1538) yılında Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa eliyle oldu. Bu sırada Aden Tâhirîler'den bir ailenin, Zebîd ve çevresi de Osmanlılar'a tâbi Memlûkler'in nüfuzundaydı. Osmanlı kuvvetleri ilk olarak kuzeyden güneye doğru Cizân (Ceyzân), Aden ve Şahr gibi sahil şehirleri ve çevresinde hâkimiyet kurarken Yemen'in büyük bir kısmı Mütevekkil'in elinde bulunuyordu. Bir taraftan Tâhirîler ve Cevf bölgesi şerifleriyle savaşmakta olan Mütevekkil ile oğlu Mutahhar, Osmanlılar'a karşı verdikleri mücadelede başarılı olmadılar. Mütevekkil'in 948'de (1541) ülkeyi oğulları arasında paylaştırması ve Mutahhar'a karşı diğer oğlu Şemseddin'i desteklemesi sebebiyle Mutahhar'la arası açıldı. Mutahhar babasına karşı Osmanlılar'la iş birliği yaptı. Cevf şerifleriyle İsmâîlîler'in de Zeydîler'e karşı Osmanlılar'ı desteklemesi üzerine Osmanlı nüfuzu Güney Yemen'den başlayarak gittikçe genişledi. 952-